

ANDRZEJ KLONDER

Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Warszawa

Rzeczy cenne w testamentach szlachty czeskiej i wielkopolskiej z pierwszej połowy XVII wieku

Testamenty od dawna stanowią przedmiot zainteresowania historyków. Początek naszego stulecia przyniósł intensyfikację ich wykorzystania w badaniach nad dziejami szlacheckiej Rzeczypospolitej¹, a także krajów Rzeszy, w tym Czech i Austrii². Możliwości, jakie daje analiza testamentów, lapidarnie a zarazem najpełniej przed-

¹ Por. np.: *Wstęp*, w: *Cui contingit nasci, restat mori. Wybór testamentów staropolskich z województwa sandomierskiego*, red. M. Lubczyński, J. Pielas, H. Suchojad, Warszawa 2005, s. 6–14; B. Popiołek, *Woli mojej ostatniej testament ten... Testamenty staropolskie jako źródło do historii mentalności XVII i XVIII wieku*, Kraków 2009; M. Wilczek-Karczewska, *Testamenty szlachty wielkopolskiej z XVII w.*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” [dalej: KHKM], R. LIX: 2011, nr 3–4, s. 333–345; W. Zielecka-Mikołajczyk, *Prawosławni i unicy w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku wobec życia i śmierci w świetle testamentów*, Warszawa 2012; J. Pielas, *Podziały majątkowe szlachty koronnej w XVII wieku*, Kielce 2013, szczególnie s. 19–38.

² M. Hrubá, „*Nedávej statku žádnému, dokud duše v těle*” *Pozůstalostní praxe a agenda královských měst severozápadních Čech v předbělohorské době*, Ústí nad Labem 2002; P. Kral, *Heiratsverträge und Testamente in Böhmen im 16. und 17. Jahrhundert*, w: *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16. – 18. Jahrhundert)*, red. I. Pauer, München 2004, s. 477–494; *Pozdně středověké testamenty v českých městech*, ed. K. Jišová, E. Doležalová, Praha 2006; T. Malý, *Böhmische und mährische Bürgertestamente der frühen Neuzeit*, „*Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs*”, 1: 2011, s. 111–130; M. Hrubá, *Testament jako zdroj studium paměti o zemřelých w miastach północno-zachodnich Czech w dobie nowożytnej*, w: *Nie wszystkim umrę. Pamięć o zmarłych w kulturze staropolskiej*, red. A. Jankowski, A. Klonder, Bydgoszcz 2015, s. 58–69.

stawił ostatnio austriacki badacz Leopold Auer. Wskazał trzy rozległe dziedziny, o których informują; na pierwszym miejscu – kwestie wiary, pobożności, stosunku do śmierci; na drugim – problemy rodziny nuklearnej i szerszej rodziny (krewni, przyjaciele, klienci, służba), kwestie genealogiczne. Dopiero na trzecim miejscu wspomina o stosunkach majątkowych, słusznie podkreślając, że dane zawarte w testamentach mogą nie wystarczyć do rekonstrukcji stanu majątkowego testatora. Można natomiast oczekiwać w testamentach danych dotyczących składników majątku ruchomego: pieniędzy oraz różnych przedmiotów: kosztowności, biżuterii, mebli, książek, obrazów; z reguły rzeczy o dużej wartości materialnej, prestiżowej, emocjonalnej, kojarzących się ze sferą luksusu³.

Ostatnich kilkanaście lat przyniosło też, zarówno w Czechach, jak i w jeszcze większym stopniu w Polsce, zakrojone na znaczną skalę edycje źródłowe testamentów, głównie szlacheckich. Od roku 2002 dysponujemy naukową, obszerną edycją aktów ostatniej woli szlachty czeskiej z lat 1550–1650, którą przygotował Pavel Král⁴. Wobec ogromu materiału, jakim dysponował (ok. 1150 testamentów), musiał dokonać wyboru. Przyjął zasadę publikacji jednego testamentu z każdego roku. Zadał także o równomierną reprezentację w wydawnictwie aktów ostatniej woli przedstawicieli obu stanów czeskiej szlachty – podzielonej prawnie na stan rycerski oraz wyższy stan pański. Ten ostatni bliski był polskiej magnaterii. Král uwzględnił testamenty kobiet i mężczyzn, katolików i protestantów. Wśród 51 aktów z pierwszej połowy wieku XVII znalazły się 22 testamenty „panów” – magnatów i 29 rycerzy, 32 mężczyzn i 19 kobiet⁵.

W Polsce ukazało się kilka obszernych zbiorów testamentów⁶. Największa liczba edytowanych aktów z pierwszej połowy XVII wieku pochodzi z Wielkopolski. Tom wydany przez Pawła Klinta zawiera 105 te-

³ L. Auer, *Reichshofrätliche Testamente, Sperr- und Verlassenschaftsabhandlungen im Haus- Hof und Staatsarchiv*, „Beiträge zur Rechtsgechichte Österreichs”, 1: 2011, s. 9–10.

⁴ P. Král, *Mezi životem a smrtí, Testamenty české šlechty v letech 1550 až 1650*, České Budějovice 2002 [dalej: Kral, *Testamenty*].

⁵ Tamże, s. 319–559.

⁶ *Testamenty szlacheckie z ksiąg grodzkich wielkopolskich z lat 1657–1680*, wyd. P. Klint, Poznań 2011; *Testamenty szlachty Prus Królewskich z XVII wieku*, oprac. J. Kowalkowski, W. Nowosad, Warszawa 2013; *Testamenty z XVII i XVIII w. szlachty i duchowieństwa z Podlasia*, wyd. J. Mamaj, Warszawa 2014; *Testamenty szlacheckie z ksiąg grodzkich wielkopolskich z lat 1681–1700*, wyd. P. Klint, Wrocław 2015.

stamentów oblatowanych w księgach grodzkich województw kaliskiego i poznańskiego w latach 1631–1655, a więc jeszcze przed katastrofą popopu. Testatorzy to przede wszystkim szlachta średnia, jedno- i kilkuwioskowa. Zamierzeniem wydawcy była przy tym publikacja nie wyboru, lecz wszystkich odnalezionych w księgach testamentów, co czyni edycję jeszcze bardziej wartościową⁷.

Poniżej przedstawione zostaną wyniki badawczego sondażu, który pozwoli ocenić, w jakim stopniu uchwytnie są w testamentach cenne ruchomości; na ile też stanowiły w Polsce i Czechach podobny zestaw, współtworzący wspólny *habitus* szlachecka, w jakim zaś zakresie uwioczniały się w tym zestawie różnice.

W testamentach z Wielkopolski tylko trzy, poza ogólnym postanowieniem dotyczącym dysponowania całym majątkiem ruchomym, nie zawierają żadnych danych o poszczególnych jego składnikach⁸. W 32 testamentach (blisko 1/3 ogółu) wspomina się tylko o pieniądzech, inne rzeczy pomijając milczeniem. W pozostałej większości aktów nie brakuje informacji o cenniejszych ruchomościach, w tym o klejnotach i biżuterii. Najwięcej (11) testamentów zawiera dyspozycje dotyczące srebrnych guzów – guzików⁹. Również w 11 aktach ostatniej woli znajdujemy rozporządzenia co do pierścieni i łańcuchów¹⁰. Sześć testamentów wspomina o manelach (bransoletach)¹¹, pięć o perłach¹². Wśród sreber stołowych królują łyżki, wspomniane w 17, a więc w co szóstym testamencie¹³. Z naczyń towarzyszą im kufle, notowane w pięciu dokumentach¹⁴, w czterech – konwie¹⁵ oraz czary¹⁶. Okazjonalnie pojawiają się flasze¹⁷, beczułki¹⁸,

⁷ *Testamenty szlacheckie z ksiąg grodzkich wielkopolskich z lat 1631–1655*, wyd. P. Klint, Poznań – Wrocław 2008 [dalej: TW].

⁸ TW, nr 14, 16, 72.

⁹ Tamże, nr 5, 8, 31, 36, 40, 42, 53, 57, 66, 85, 87.

¹⁰ Tamże o łańcuchach nr: 40, 42, 53, 57, 63, 81, 85, 87; o pierścieniach tamże, nr 9, 29, 39, 40, 49, 53, 57, 63.

¹¹ Tamże, nr 40, 42, 53, 61, 81, 87.

¹² Tamże, nr 40, 53, 57, 85, 104.

¹³ Tamże, nr 3, 4, 9, 11, 18, 19, 25, 40, 42, 53, 57, 61, 63, 66, 77, 89, 104.

¹⁴ Tamże, nr 5, 53, 66, 77, 87.

¹⁵ Tamże, nr 49, 53, 61, 87.

¹⁶ Tamże, nr 40, 42, 49, 66.

¹⁷ Tamże, nr 53.

¹⁸ Tamże.

dzbany¹⁹. Krótka lista sreber kuchennych obejmuje durszlaczkę, kociołek i tygiel. Dwa pierwsze wraz z dwiema łyżkami zabrał w 1651 roku na pospolite ruszenie (przeciw Kozakom?) Wojciech Modrzewski z województwa poznańskiego²⁰.

Do najbogatszych w szczegóły należy oblatowany w roku 1646 w grodzie wschowskim testament Samuela z Mielęcina Mielęckiego, pana jedynie na dwóch wioskach i trzech folwarkach, ale zarazem dworzanina królewskiego. Z klejnotów dysponował *różą złotą rubinami sadzoną* wartości 1000 florenów i łańcuchem w *włoskie koła* za 145 fl. Ze sprzedaży sreber – konewki, czterech kubków, dwóch pasków i połamanych łyżek – uzyskał od złotnika w Wschowie 289 zł 25 gr²¹.

Najpełniejszą informację o asortymencie sreber zawiera jedyny wśród wydanych w tomie P. Klinta testament magnacki z 1651 roku, ostatnia wola Anny Alojzy z Ostrogskich, wdowy po Janie Karolu Chodkiewiczu, hetmanie wielkim litewskim, wojewodzie wileńskim, posiadaczki ogromnych dóbr na Wołyniu. W Wielkopolsce schroniła się przed Kozakami Chmielnickiego i tu zmarła w roku 1654²². Odchodząc jako bezdzietna, niezwykle hojnie potraktowała w testamencie Kościół katolicki, przeznaczając dobra ziemskie, pieniądze oraz inne ruchomości dla kilkudziesięciu instytucji kościelnych – jezuitów i innych zgromadzeń zakonnych, szpitali, zarówno w Wielkim Księstwie Litewskim, jak i na ruskich ziemiach Korony, ale także w Krakowie. Ponieważ jezuitom w Ostrogu, gdzie chciała być pochowana, zapisała wszelkie precjoza, w tym złoto, klejnoty i srebra, w testamencie wyliczyła przedmioty należące do sreber stołowych: konwie, miednice, nalewki, flaszki, dzbany, misy, półmiski, talerze, lichtarze stołowe, czasze, czarki, kubki²³.

W kilku testamentach wielkopolskich wspomina się o broni paradnej, zwłaszcza białej, oprawnej w srebro – szablach²⁴, koncerzach²⁵. Trafiają

¹⁹ Tamże.

²⁰ Tamże, nr 53, 77.

²¹ Tamże, nr 53, s. 112–117, dokładny opis klejnotów, srebra stołowego, broni, szat, kobierców, wozów, cyny, miedzi i statków żelaznych zawiera dołączony do testamentu inwentarz, tamże, s. 114–117.

²² Tamże, s. 12.

²³ Tamże, nr 80, s. 155.

²⁴ Tamże, nr 6, 40, 47, 49, 71.

²⁵ Tamże, nr 6, 53, 59.

się też kord²⁶ lub laska trzciniowa *srebrem oprawna*²⁷. Testatorzy dysponują także bronią palną zdobioną srebrem: *rusznicami ptaszymi*²⁸, pistoletami²⁹. Przedmiotem ich dyspozycji są wreszcie elementy rzędu końskiego³⁰. Wspomniany powyżej Mielęcki zapisał synowi Konstantemu: *Także rząd wszytek srebrny złocisty ze wszytkiem siedzeniem i aparencją jego, działa, hakownice, śmigownice, janczarki, muszkiety [...] i inszy wszytek ryszturnek wojenny, konie jezdne, kareciane*³¹. Wśród militariów pojawiają się rzeczy mające dla testatora wartość nie tylko materialną i użytkową, ale także zabytkową i emocjonalną. Stanisław Rokossowski, posesjonat zapewne niewielki, za to bardzo sobie ceniący tradycję i związki z możniejszymi, zapisał w 1645 roku synowi Krzysztofowi strzelbę – janczarkę *turecką którąśmy z chocimskiej wojny z sobą przywieźli oraz szablę czerkieską w białey oprawie, którąm miał od nieboszczyka Pana krajczego dobrodzieja mego, a on ją miał za wielki upominek od nieboszczyka Pana starosty halickiego Strusia a on zaś miał od sołtana Dewlet Gereja, tego, co hetmany na Cecorze gromił, że od tak wielkich ludzi wyszła i on to niech ma za klejnot*³².

Wzmianki o luksusowych ubiorach zawiera ok. 40 proc. testamentów wielkopolskich. Z odzieży wierzchniej najliczniej, w każdym przypadku w kilkunastu testamentach, wzmiankowane są szaty tradycyjne, modne już w XVI wieku: ferezje³³, dołomany³⁴, delie³⁵. Świątną, podszytą złotogłowieм aksamitną ferezję zapisał w 1655 roku kaliskim bernardynom jednowioskowy posesjonat Kazimierz Władysław Mikołajewski³⁶. Przynależne do kształtującego się szlacheckiego ubioru narodowego kontusze i żupany są wzmiankowane w mniejszej liczbie testamentów; kontusz

²⁶ Tamże, nr 40.

²⁷ Tamże, nr 42.

²⁸ Tamże, nr 40, 53.

²⁹ Tamże, nr 53.

³⁰ Tamże, nr 6, 49, 53, 59.

³¹ Tamże, nr 53, s. 112.

³² Tamże, nr 49, s. 106.

³³ Tamże, nr 1, 5, 6, 31, 41, 42, 53, 57, 60, 61, 68, 71, 74, 77, 85, 87, 104, 105.

³⁴ Tamże, nr 4, 6, 7, 8, 25, 28, 30, 31, 36, 39, 40, 41, 42, 61, 77.

³⁵ Tamże, nr 1, 4, 8, 28, 30, 31, 39, 40, 41, 42, 57, 60, 61, 66, 68, 77, 85, 87.

³⁶ Tamże, nr 105.

tylko w kilku, począwszy od roku 1646³⁷. Dworzanin królewski Samuel Mielecki zapisał synowi Konstantemu szaty jedwabne, w tym sześć ferezji oraz dwa kontusze – czarny aksamitny, podszyty rysiami z sześcioma złotymi guzami z rubinami, drugi również czarny, tabinowy, z pętlcami jedwabnymi³⁸. Żupany pojawiają się już od lat 30. ogółem w 14 testamentach³⁹. Dość często w aktach ostatniej woli wspomniane są wreszcie nakrycia głowy: czapki⁴⁰, kołpaki⁴¹, wyjątkowo – kapelusze⁴². Wśród tkanin, z których wykonywano okrycia, dominują: atlas⁴³, adamaszek⁴⁴ i aksamit⁴⁵. Rzadko pojawia się tabin⁴⁶ i złotogłów⁴⁷. Wśród zdobiących lub ocieplających ubiory luksusowych futer znajdujemy sobole⁴⁸, znacznie rzadziej rysie⁴⁹, gronostaje⁵⁰, popielice⁵¹. Typowy zestaw noszonych przez szlachcica futer – *rysie, sobolowe, pupkowe, lisie*, zapisał jednynakowi wspomniany już kilkakrotnie Mielecki⁵².

W wydanych przez P. Krala testamentach szlachty czeskiej z pierwszej połowy XVII wieku opis ruchomości ogranicza się czasami, podobnie jak w Wielkopolsce, do najogólniejszej formuły obejmującej całość majątku ruchomego i nieruchomego (*všelijaký... statek... movitý i nemovitý*)⁵³. Z zasady jednak testamenty informują także to częściej, to rzadziej, mniej lub bardziej szczegółowo o strukturze przekazywanego majątku.

³⁷ Tamże, nr 53, 57, 71, 81, 101.

³⁸ Tamże, nr 53.

³⁹ Tamże, nr 8, 41, 44, 53, 57, 60, 68, 71, 77, 81, 83, 87, 101, 104.

⁴⁰ Tamże, nr 11, 28, 69, 71, 78, 87, 89, 101.

⁴¹ Tamże, nr 4, 8, 39, 40, 42, 53, 57, 104.

⁴² Tamże, nr 40.

⁴³ Tamże, nr 1, 5, 6, 8, 40, 44, 53, 54, 57, 60, 61, 71, 74, 78, 81, 101, 104.

⁴⁴ Tamże, nr 1, 5, 6, 39, 40, 42, 44, 54, 61, 85, 87, 104.

⁴⁵ Tamże, nr 40, 53, 57, 60, 87, 101, 105.

⁴⁶ Tamże, nr 53, 57, 71, 101.

⁴⁷ Tamże, nr 5, 105.

⁴⁸ Tamże, nr 8, 40, 42, 53, 57, 60, 61, 71, 77, 78, 87, 89, 104.

⁴⁹ Tamże, nr 5, 53, 60, 77, 87.

⁵⁰ Tamże, nr 40.

⁵¹ Tamże, nr 60.

⁵² Tamże, nr 53, s. 112.

⁵³ Kral, *Testamenty, np.: nr 52(rok 1601), 58 (rok 1607)*.

Wylicza się takie jego elementy, jak: ruchomości (*svršci*), klejnoty, akta własności, listy dłużne, weksle, gotówkę⁵⁴.

Niemal wszystkie testamenty, zarówno rycerstwa, jak i panów, zawierają dyspozycje dotyczące pieniędzy. Pełne są informacji o liczonych w talarach, groszach miśnieńskich lub czeskich sumach wiennych należnych owdowiałym małżonkom, o dochodach zapisanych na dobrach ziemskich, o kwotach przekazywanych dzieciom, dalszej rodzinie, familii, instytucjom kościelnym⁵⁵. Na przykład katolicki magnat Václav Rozdražovský z Rozdražova w roku 1621 cały majątek zapisał synom, zabezpieczając też jednak wdowę i córki. Te ostatnie otrzymały 5000 kop groszy miśnieńskich wiana oraz po 3000 kop groszy na wyprawę i koszty wesela. Wdowa zachowała prawo do 10 000 kop groszy wiana oraz kolejnych 5000 zapisanych przez męża. Pasierb testatora miał otrzymać kolejne 5 000 jako pamiątkę po ojczymie. Dalej nastąpiły legaty pobożne dla kościołów, szpitali, ubogich, alumnów na ogółem 5000 kop groszy miśnieńskich (poszczególne zapisy od 500 do 1000 kop). Ta suma nie wyczerpała jednak religijnej ofiarności Wacława. Wsparcie w wysokości od 300 do 500 kop groszy miśnieńskich dał jeszcze z górą 20 kościołom, klasztorom, szpitalom, bractwom pobożnym w Pradze⁵⁶.

Bliższe dane o pozostałych (poza pieniędzmi) ruchomościach zawiera połowa testamentów pańskich i ok. 1/3 rycerskich. Magnat Jan z Vartemberka, obok pieniędzy i klejnotów, przekazał żonie Julianie własne szaty łożne oraz wierzchnie⁵⁷. Inny pan, Václav Obytecký z Obytec, w swoim rozporządzeniu majątkiem ruchomym uwzględnił: gotówkę, klejnoty, łańcuchy złote, pierścienie, srebra, szaty, naczynia (cynowe, miedziane, drewniane), dokumenty, zapisy, meble, bydło i konie⁵⁸.

Testamenty zawierające dyspozycje co do poszczególnych przedmiotów są w zdecydowanej mniejszości; to zaledwie siedem testamentów rycerskich i tyleż pańskich – magnackich; zbiór zbyt mały, aby poddać go analizie statystycznej. Wśród aktów ostatniej woli panów (magnate-

⁵⁴ Np. tamże, nr 59 (rok 1608).

⁵⁵ Tamże, np. nr: 49 (rok 1600), 51 (rok 1600), 52 (rok 1601), 57 (rok 1606).

⁵⁶ Tamże, nr 72.

⁵⁷ Tamże, nr 68 (rok 1617).

⁵⁸ Tamże, nr 99 (rok 1648).

rii) stanowią $1/3$ ⁵⁹, wśród rycerstwa – $1/4$ ⁶⁰. Niekiedy chodzi tylko o pojedyncze przedmioty. Z magnatów wspomniany już Jan z Varterberka przekazał żonie curiosum – odziedziczony po przodkach róg jednoroźca⁶¹. Vilem młodszy Popel z Lobkovic darował synom relikwię – cierń z korony Chrystusa. Miała znajdować się pod opieką najstarszego z nich. Ojciec zakazał też im pozbycia się jej w przyszłości⁶².

W roku 1634 kilka przedmiotów zapisała rodzinie oraz różnym instytucjom kościelnym Judyta Magdalena z Řičan. Puchar z jaja strusiego miał być sprzedany, a za uzyskaną kwotę kupiony kielich do kościoła, w którym miała być pochowana testatorka (katoliczka). Do tej świątyni przeznaczyła także zasłony. Krewnym, oprócz pieniędzy, dostały się „mantlik” (płaszcz), czepiec zdobiony perłami, wreszcie złoty krzyżyk z diamentem czeskim⁶³. Hrabia Heřman Černin z Chudenic, dysponujący kilkunastoma posiadłościami ziemskimi o wartości 95 000 kop groszy miśnieńskich i 100 000 zł reńskich, oprócz gotówki, z ruchomości zapisał krewnym i przyjaciołom klejnoty i konie. Z tych ostatnich wierzchowca brązowego, tureckiego otrzymał minister dworu cesarskiego, graf Bernhardt von Martinitz; białego tureckiego – hrabia Nostic. Sześć koni powozowych wraz z pojazdem przekazał testator żonie. W testamencie wspomniął jedynie o trzech klejnotach: oprawionym w złoto w formie dwóch węży wielkim szmaragdzie, wielkim szafirze – także oprawionym w złoto, wreszcie o złotym łańcuchu, podarunku od arcybiskupa Kolonii. W ostatnim przypadku wartość przedmiotu podnosiła też osoba ofiarodawcy – katolickiego hierarchy a zarazem elektora Rzeszy. Najwyraźniej dla jednego z najzamożniejszych czeskich magnatów tylko najcenniejsze klejnoty zasługiwały na odrębny opis w testamencie⁶⁴. Inny arystokrata, Jan Jiří z Žeberka, początkowo protestant, w 1620 roku przeszedł na stronę cesarską, w testamencie z roku 1639 małżonce i licznemu potomstwu zapisał z ruchomości, ogólnie, synom – konie, broń, szaty, córkom i synom do podziału – srebra. Nie wniakał przy tym w szczegóły, z jednym wyjątkiem. Czterem córkom zapisał wyłączone spośród pozostałych szat: dwa płaszcze – aksamitny czarny

⁵⁹ Tamże, nr 50, 53, 62, 63, 65, 75, 87; siedem na ogółem 22 akta.

⁶⁰ Tamże, nr 68, 77, 85, 88, 90, 93, 101; siedem na ogółem 29 akt.

⁶¹ Tamże, nr 68.

⁶² Tamże, nr 77 (rok 1626).

⁶³ Tamże, nr 85.

⁶⁴ Tamże, nr 101b (rok 1650).

i adamaszkowy oraz czepiec zdobiony perłami, kupiony za 130 kop groszy miśnieńskich. Ta z sióstr, która zatrzyma czepiec, miała spłacić pozostałe. Jeśli to nie byłoby możliwe, polecił kosztowne nakrycie głowy sprzedać, a pieniądze podzielić⁶⁵. Najbogatszy zestaw cennych przedmiotów przeznaczył krewnym, przyjaciołom i klientom – ze stanów pańskiego, rycerskiego i mieszczańskiego – Jan Litvin z Řičan. Zapisy obejmowały: srebra, odzież, kobierce, powozy, ale także cynę. Dla ciotki, oprócz pieniędzy, przeznaczył 23 łyżki srebrne z dwóch kompletów (każdy inaczej zdobiony), po cztery tuziny talerzy i mis (łącznie 96). Możnemu krewniakowi, stryjowi (Jan Kavka z Řičan), od 1626 roku zarządcy królewskiego zamku Karlštejn pod Pragę, darował pozłacany dzbanuszek oraz czarę. Ta ostatnia była cenna nie tylko ze względu na wartość kruszcu. Według tradycji rodzinnej wykonał ją własnoręcznie jeden z przodków. Dla Jana naczynie przechował ojciec, stąd zależało mu na tym, aby ta pamiątka pozostała w rękach rodu. Inne cenne przedmioty dostały się osobom spoza rodziny. Mieszczanin praskiego Nowego Miasta, służący Janowi, jak zapisano, w *najróżniejszych potrzebach* (jako faktor? kredytodawca?), Hendrych Krumpach otrzymał 12 srebrnych łyżeczek i pięć małych kobierców tureckich, wszystko to na pamiątkę i w dowód wdzięczności. Innemu mieszczaninowi Pragi dostał się mały pozłacany kubek. Z cennej odzieży Jan zapisał Janovi Chejnovskému (rycerzowi? mieszczaninowi?) kożuszek popielaty podszyty sobolami oraz płaszcz popielaty, obszyty pasamonem, ze złotymi guzami. Tobiáš Šovittl, osobisty lekarz magnata, za opiekę nad nim w chorobie otrzymał ubranie adamaszkowe i aksamitny płaszcz. Wreszcie szlachcic Šebastián Pešik, powiernik i być może towarzysz łowów, dostał sprzęt i psy myśliwskie⁶⁶.

Testamenty szeregowej szlachty (rycerstwa) równie rzadko jak dokumenty arystokracji zawierają dane o poszczególnych przedmiotach, także luksusowych. Na przykład bezdzietna Jitka Kamenicka z Holovous, rozdając różne ruchomości (pieniądze, szaty, bieliznę pościelową i stołową, zastawę cynową, kłacze, krowy), dla jednej z krewniaczek przeznaczyła dwa pierścienie złote, takąż zaponę i 12 łyżek srebrnych⁶⁷. Inna szlachcianka, Ludmila Jenišková z Malevic, zapisała wnuczce dwa różańce z pereł i wszystkie

⁶⁵ Tamże, nr 90.

⁶⁶ Tamże, nr 88 (rok 1637).

⁶⁷ Tamże, nr 63 (rok 1611).

luźne perły⁶⁸. Kryštof Budovec z Budova w testamencie z roku 1602 zapisał stryjowi część sreber, w tym nalewkę z misą, kubek pozłacany, 12 łyżek; dla brata stryjecznego przeznaczając bliżej nieokreślone złote kubki i medale. Reszta majątku ruchomego (bez szczegółów) miała przypaść żonie⁶⁹. Najbogatsza jest lista sreber rozdysponowanych przez Annę Pecingarową w testamencie z roku 1614. Otwiera ją przeznaczony dla syna puchar – czara (*koflik*), wielka, pozłacana, zdobiona srebrnymi pozłacanymi kwiatkami na kształt goździków. Syn przejmie także perły zdobiące kapeluszy Anny. Dla brata testatorka wydziela gondolę srebrną. Siostrze Salomei przypada „gallera” srebrna i takiż kubeczek w formie gruszki; drugiej siostrze, Katarzynie – dwa srebrne puchary i pozłacana czara. Obie siostry otrzymują do podziału dziesięć złotych róż oraz biureczko (*šrejbtišek*), zaś w nim dwie zaponki, każda z kamieniem (szlachetnym?). Rodzeństwu testatorki dostały się także kosztowne ubiory, w tym płaszcz z aksamitu i złotogłowi. Córkom przypadły dwie aksamitne czapeczki wyszywane perłami oraz trzy kapeluszyki zdobione koronką i perłami⁷⁰. W testamentach czeskiej szlachty zdarzają się także dowody przywiązania do broni. Jindřich Chlumčanski w 1603 roku zapisał szwagrowi czarny rapier. Sam używał go najczęściej i miał w nocy przy łóżku. Żywił nadzieję, że obdarowany będzie się o ten oręż troszczył *jako by zlatem neb stříbrem byl*⁷¹. Widać tu sentyment podobny do tego, jaki do ojcowskiej szabli odczuwał Wielkopoleanin Rokossowski⁷².

* * *

Przedstawione powyżej wyniki badawczego sondażu nie są jednoznaczne. Przydatność analizowanych testamentów, zarówno wielkopolskich, jak i w jeszcze większym stopniu czeskich, do odtworzenia świata rzeczy otaczających szlachtę wydaje się ograniczona. Jedna trzecia aktów z Wielkopolski spośród ruchomości wspomina jedyne o pieniądzech. Pozostałe odnotowują różne kategorie rzeczy: klejnoty, biżuterię, srebra stołowe i inne, broń, odzież. Informacje o poszczególnych przedmiotach spotykamy natomiast w mniej licznych aktach. Wynika to z celu ich po-

⁶⁸ Tamże, nr 87 (rok 1636).

⁶⁹ Tamże, nr 53b.

⁷⁰ Tamże, nr 65.

⁷¹ Tamże, s. 64, przyp. 266.

⁷² Por. wyżej, s. 4.

wstania: nie służą zapisaniu pełnego stanu posiadania testatora, lecz wskazaniu legatów na rzecz konkretnych osób, instytucji (w tym Kościoła), odzyskaniu przedmiotów zastawionych, spłacie długów. Podobna wydaje się sytuacja w Czechach. W testamentach regularnie pojawiają się dyspozycje pieniężne, zaś dane o poszczególnych przedmiotach zawiera 1/3 testamentów pańskich – magnackich i ok. 1/4 rycerskich – średnio-szlacheckich. Informacje te trafiają na karty testamentów z tych samych powodów co w krainie nad Wartą.

Podobna jest też struktura majątku ruchomego uwzględnianego w testamentach. Składają się nań, obok pieniędzy, takie rodzaje ruchomości, jak klejnoty i biżuteria, srebra stołowe, broń, odzież z luksusowych tkanin zdobna lub ocieplona drogimi futrami, wierzchowce, powozy, sprzęt i psy myśliwskie. W zestawie poszczególnych wymienianych w testamencie przedmiotów również występują podobieństwa. Zarówno Czesi, jak i Polacy często zapisują pierścienie, łańcuchy, najczęściej zaś srebrne łyżki. Złota róża ozdobiona szlachetnymi kamieniami pojawia się w testamencie zamożnego szlachcica z Wielkopolski, ale także w większej ilości, choć w skromniejszej wersji (10 sztuk, ale bez drogich kamieni) w ostatniej woli czeskiej średniej szlachcianki. Obie nacje cenią też jedwabie, a z futer – sobole. O znaczeniu przedmiotów nie zawsze przesądza wartość materialna. Wielkopolanin zapisuje synowi szablę skromną, starą, ale służącą wcześniej wybitnym wodzom i dostojnikom, czeski – daje szwagrowi swój ulubiony stary rapier, mając nadzieję, że obdarowany będzie go cenił tak, jakby był oprawny w cenny kruszec.

Co do różnic, postępujące upowszechnienie mody kontuszowej sprawia, że szlachcic z Wielkopolski, coraz częściej zapisujący żupan i kontusz, różnił się od rycerza czy pana z Czech, hołdującego modzie zachodnioeuropejskiej. Moda narodowa w Polsce zapewne też była przyczyną masowego występowania w testamentach guzów – guzików, traktowanych jako odrębny, kosztowny składnik majątku ruchomego. W analizowanych testamentach czeskich srebrnych, złotych czy zdobnych drogimi kamieniami guzów nie odnaleziono. Akty te zawierają za to informacje o cennych dewocjonaljach, czasami relikwiach. O tej kategorii przedmiotów nie wspominają testamenty z Wielkopolski. Może w dobie wojny trzydziestoletniej przedmioty te nabrały dla czeskich katolików szczególnego znaczenia? Być może jednak przyczyną jest właściwie brak wśród analizowanych aktów z Wielkopolski – tamtejsza szlachta dawała przecież wiele innych dowodów religijnej gorliwości – testamentów magnatów, ludzi dorównujących fortuną arystokracji z Czech. Ten czynnik – majątkowy, mógłby też wyjaśnić brak w testamentach wielkopolskich

dość licznie przekazywanych przez testatorów czeskich cennych kuriozów lub bibelotów.

Tu wypada ponownie zwrócić uwagę na wstępny, sondażowy charakter przedstawionej powyżej analizy i jej wyników. Ich weryfikację i uzupełnienie powinno przynieść w przypadku Korony sięgnięcie po dość licznie wydane drukiem testamenty (zarówno szlacheckie, jak i magnackie) z innych prowincji; w przypadku Czech – wykorzystanie tamtejszych bogatych archiwaliów.

Summary

Valuable Things in the Last Will of Czech and Greater Poland's Nobility in the First Half of the 17th Century

The basis for the author's reasoning are wills – 51 acts of the last will of Czech nobility and 105 acts of the last will of the nobility from Greater Poland. They contain, among others, information on the property of the testators, mainly chattel. The beneficiaries of the last wills received mostly money, but some of the wills (1/3 in Czechia, ca. 2/3 in Greater Poland) mention valuable things. Czechs and Poles alike handed down a similar set of goods: jewels (e.g. rings, chains), silverware (e.g. spoons, jugs, cups), clothes of luxurious fabrics (e.g. damask, velvet, satin) and furs (e.g. sable), weapons. Less often we encounter mentions of horses, carriages, hunting equipment. All these things create the habitus of the nobility which was similar in both lands. Differences may be seen above all in the clothing of men. In Czechia bequeathed was clothing which complied to the requirements of the western fashion, while in Poland clothing was under eastern influence – as kontush and zhupan. Complement to the Polish apparel was sabre, while to the Czech – rapier or sword.

Słowa kluczowe: testament, szlachta, luksus, czasy nowożytny, Czechy, Wielkopolska

Keywords: last will, nobility, luxury, modern era, Czechia, Greater Poland